Eesti keele päritolust

Põlvnemiselt on eesti keel soome-ugri (uurali) keeli. Lihtsustava keelepuuteooria kohaselt kujunes eesti keel aastatuhandete jooksul uurali algkeelest selle järjestikuse jagunemise tulemusena. Üks osa soome-ugri algkeele kõnelejatest rändas algkodust Läänemere äärde. Neist saidki algläänemeresoome ehk algsoome keele kõnelejad. Eesti keel on üks läänemeresoome keeli.

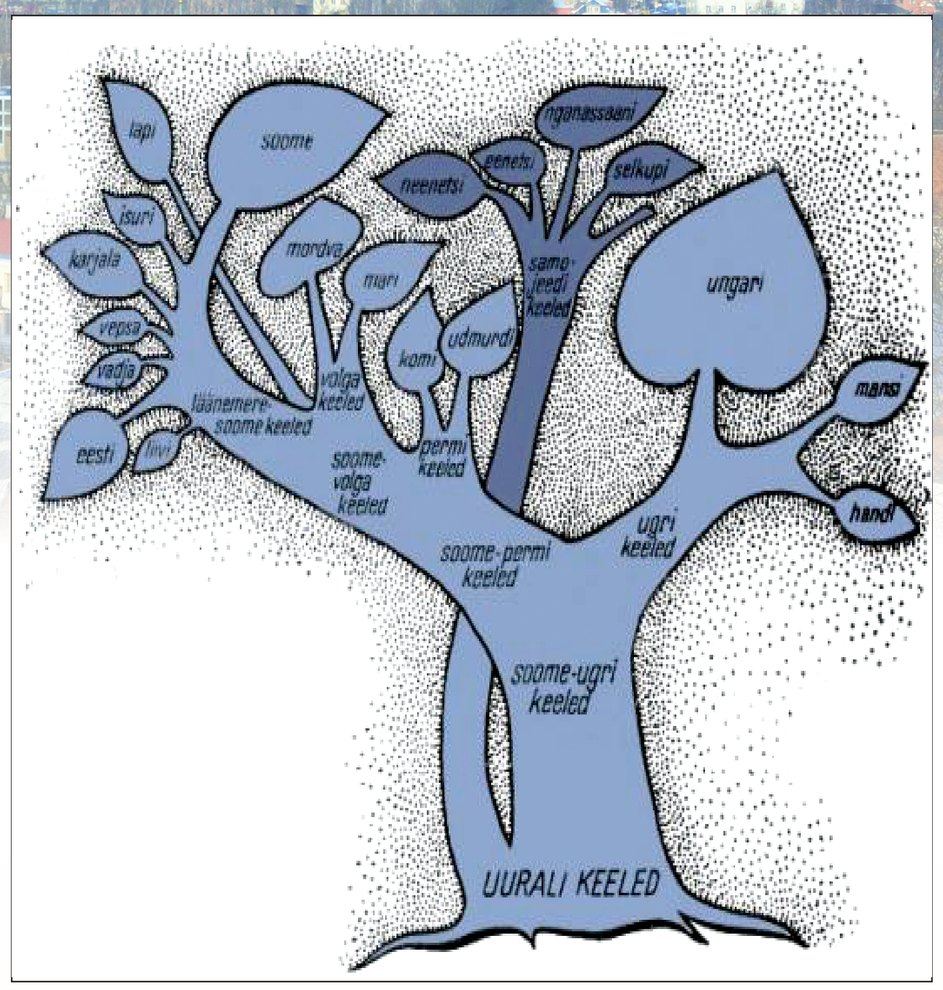

Traditsioonilise keelepuu mudeli järgi eraldus uurali algkeelest samojeedi haru (neenetsi, eenetsi, sölkupi, nganassaani keel). Eesti keele ühine sõnavara samojeedi keeltega ulatub tagasi uurali ühisaega 4. at eKr, nt *ela(ma), ema, jõgi, kaks, kala, kalm, keel, kuusk, kõiv, lumi, minia, muna, nimi, nool, puu.* Seejärel lõhenes keelepuu tüvi soome-permi ja ugri keelte (ungari, mansi, handi) haruks. Eesti keele ühine sõnavara ugri keeltega ulatub tagasi soome-ugri ühisaega 3. at eKr, nt *hing, ilm, isa, jalg, jää, kask, koda, käsi, küla, leem, lind, maa, nõid, veri, öö, üks.* Soome-permi harust eraldusid permi keeled (komi, udmurdi.) Eesti keele ühine sõnavara permi keeltega ulatub soome-permi ühisaega 3. at alguses eKr, nt *amb, jaga(ma), jaksa(ma), kaas, kudu(ma), kotkas, kõht, külm, lõuna, meel, mõla, peni, pähkel.* Seejärel eraldusid mordva ja mari keeled. Eesti keele ühine sõnavara nende keeltega ulatub tagasi soome-volga ühisaega 3. at alguses eKr, nt *aher, haab, juma(l), juur, kevad, kümme, lehm, lell, paat, siga, sääsk, töö, vaher, vaim.* Lõpuks hargnes keelepuuharu kaheks: saami ja läänemeresoome murreteks. Soome-saami ühine sõnavara on vähemalt 3000 aastat vana, nt *huul, hõbe* ’pehme > hõbe’, *ilves, ime, küll, ligi, mahl, nina, nurk, nälg, org, põud, põõsas, sammal, selge, usk(uma), veli, vihm, õnn.* Läänemeresoome sõnavara oli olemas juba 1. at eKr, nt *aed, aeg, eile, habe, hobu, julge, kiri, kõne, laps, linn, maga(ma), maja, mänd, nuga, oja, peenar, põder, sõna, udu, võlg.* Eesti omasõnavara on selline, millel ei ole vasteid üheski sugulaskeeles, nt *aas* ’nurm’, *hiili(ma), ila, jäära(k), kaan, kesv, lubi, lõhn, mahe, mutt, mõru, roie, räni, salk, ürp.*

Kahjuks ei saa me keelepuu mudelit kasutades eesti keele algust määrata. Me saame ainult aimu soome-ugri hõimukeelte lahknemisest ja sulandumisest. Algsoome keel jagunes omakorda läänemeresoome murreteks. Nende murrete ümbergrupeerumise ja keelekontaktide mõjul kujunesid lõpuks tänapäevased läänemeresoome keeled: liivi, eesti, vadja, soome, isuri, karjala ja vepsa.

Paljud soome-ugri keeled on tänapäeval hääbunud või hääbumas. Põhja-Venemaal kuni Moskvani on paljud soome-ugri hõimud (nt märjalased) läinud üle hoopis vene keelele, Volga ääres on tšuvašid endised soomeugrilased, kelle praegune emakeel kuulub altai keelte hulka. Siberist on aga teada, et mitmed lõunasamojeedi rahvad (nt karagassid) on üle läinud tõva keelele, mis samuti kuulub altai keelte hulka. Eesti keelele väga lähedase liivi keele kõnelejad on aga üle läinud läti keelele, mis nagu vene keelgi kuulub indo-euroopa keelte hulka.

Uuemad teooriad püüavad keelepuuteooriat ühendada keelte kontaktiteooriatega. Lisaks geneetilisele keelte põlvnemisele, mida kirjeldab keelepuuteooria, on olulised keelevahetused ja -kontaktid. Oletatakse, et läänemere-soomlased ja nende hulgas ka eestlased on nende asukate otsesed järglased, kes saabusid Läänemere äärde lõunast või edelast rohkem kui 10 000 aastat tagasi pärast mandrijää taandumist. Eesti keel on vana keel, mis kujunes Eesti alal jääaja-järgsel ajal siinsete esmaasukate ja soome-ugri hõimukeelte segunemisel. Eesti esmaasukad olid Kunda kultuuri kandjad (Kunda oli muinasasula Eesti põhjarannikul). Kunda kultuuri kandjate keelest on eesti keeles säilinud arvukalt (substraat)sõnu: kalanimetused *siig* ja *vimb,* kohanimed *Peipsi* ja *Pärnu,* loomanimetus *konn,* geograafilised mõisted *neem* ja *saar,* kehaosade nimetused *higi, liha, nisk* ’turi’ ja *selg* ning sõnad nagu *hull, nüri* ja *sugu.*

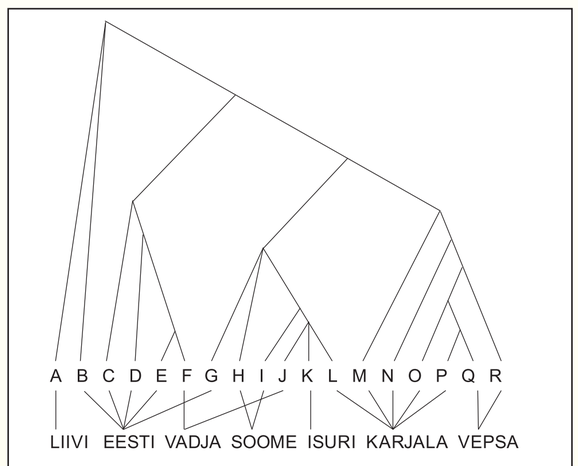

Läänemeresoome murded ja keeled Tiit-Rein Viitso järgi. **Liivi keel** (A); eesti keel: lõunaeesti (B), põhjaeesti (C), idaeesti (D), kirde-eesti (E), ranniku-eesti (G); **vadja keel** pärisvadja (F), Kukkuzi (J); **soome keel:** läänesoome (H), idasoome (I); **isuri keel** (K); **karjala keel:** põhjakarjala (L), lõunakarjala (M), aunuse (N), pärislüüdi (O), Kuud’ä ŕve (P); **vepsa keel:** põhjavepsa (Q), pärisvepsa (R).

Teistest keeltest saame eesti keele kujunemisel välja tuua varase indo-euroopa ja indo-iraani laenude kihi 3000–1000 eKr: *arva(ma), iva, keder, marras-* ’surnud’, *mesi, ora, osa, puhas, põrsas, sada, sarv, sool, udar, varss, vasar, viha.* Järgmine laenukiht eesti keele kujunemisel on balti laenud alates 2. at lõpust eKr, nt *angerjas, hammas, hani, hein, hernes, hõim, kael, kirves, kurt, kõrs, laisk, mets, mõrsja, puder, põrgu, regi, seeme, sein, sild, sõber, tuhat, vill.* Neile järgnevad germaani laenud 1. ja 2. at vahetusest eKr kuni 9. sajandini pKr, nt *ader, haud, kaer, kaup, kuld, kuningas, laev, lammas, laut, leib, lõng, magu, mõõk, nael, puri, põld, raha, raud, rikas, sadul, varas.* Muinasvene või lääneslaavi keelest on kuni 13.–14. sajandini eesti keelde laenatud *aken, ike, koonal, liud, lusikas, nädal, pagan, papp* ’preester’, *raamat, ravi(ma), rist, saabas, saan, sahk, sirp, turg, vaagen, vaba, võlu* ’nõid’, *värav.* Alates 8. saj tulevad eesti keelde läti laenud *kanep, kauss, kukkel, kõuts, magun, pastel, sõkal.* Alates 13. saj mõjutas eesti keelt alamsaksa keel, mis oli Eesti- ja Liivimaal ametlikuks keeleks, nt *amet, arst, haamer, hunt, höövel, ingel, karske, kelm, kokk, kool, kuub, lahing, müür, naaber, neer, orel, paar, pann, pull, püss, ruum, saag, tool, vorst, õli, ääs, üür.* Rootsi laenud tulevad eesti keelde alates 13. saj, riigirootsi laenud tulevad eesti keelde 16. ja 17. saj, kui rootsi keel oli Eestimaa ametlik keel: *hiiva(ma), iil, kratt, kriim, kroonu, kuunar, moor, pagar, riik, räim, tont, tutt, tünder, vaar, värd.* Alates 14. saj kuni tänapäevani on tulnud eesti keelde vene laenud *kapsas, kirka, komsomol, kolhoos, kosmonaut, kopikas, morss, porgand, prääник, puravik, rubla, tatar, tõlki(ma).* 16. sajandist kuni 20. sajandi esimese pooleni mõjutas eesti keelt ülemsaksa keel: *aabits, ahv, kamm, kett, kirss, kits, kleit, laadung.* 19. saj lõpust on eesti keelt mõjutanud ka lähisugulaskeel soome: *aare, harras, jenka, julm, jäik, keigar, sünge, tehas, turske, uljas.* 20. saj II poolel ja 21. saj on eesti keele sõnavara suurimaks mõjutajaks kujunenud inglise keel. Vähemal määral on eesti keeles ka prantsuse, mustlaskeele, heebrea, kaugemate sugulaskeelte jt keelte laene.

13. sajandil kõneldi tänapäeva Eesti territooriumil arvukaid hõimukeeli ja nende murdeid. Vaevalt eestlastel endil mingit ühisnimetajat enda kohta oli. Läänemeresoome hõimukeeled moodustasid murrete kontiinumi, milles oli ainult üks järsk ja terav murdepiir. See oli põhja- ja lõunaeesti keelekujude vahel, mille põhjustas jääaja järel Peipsi järvest Pärnu lahte voolanud ürgne Emajõgi. Laiad jõevooluga täidetud ürgorud, järved ning neid ümbritsevad sood ja rabad olid aastatuhandeid inimesele raskesti läbitavad. Ometi pidas Liivimaa kroonik Henrik 13. saj nii lõuna- kui ka põhjapoolseid Eesti muinasmaakondi ja ka saari ühtseks ning kutsus kogu maad nimega *Estonia* ning kõiki hõime eestlasteks – *Estones.* Eestlased hakkasid end eestlasteks pidama ja oma keelt eesti keeleks kutsuma alles 19. saj keskpaiku.

Vaatmiku on teinud Emakeele Selts, Eesti Kirjandusmuuseum, Haridus- ja Teadusministeerium.
Tekst: Urmas Sutrop.
Vormistus: Margus Nõmm, TÜ multimeediatalitus 2008.

Lisalugemist

Tiit-Rein Viitso 2008. Läänemeresoome murdeliigenduse põhijooned. Liivi keel ja läänemeresoome keelemaastikud, 63-69. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
Huno Rätsep 2002. Eesti kirjakeele tüvevara päritolu. Sõnaloo raamat, 59-77. Tartu: Ilmamaa.
Urmas Sutrop 2008. Kust algab eesti keel? Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa, 81-94. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
Urmas Sutrop 2004. Estonian language. Tallinn: Estonian Institute.